

JANUS PANNONIUS

Tanulmányok. Szerkesztette Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. Akadémiai K. 630 I. (Memoria saeculorum Hungariae 2.)

E tanulmánykötet, az 1972. márciusi pécsi Janus Pannonius ülésszak előadásainak gyűjteménye, évtizedek óta az első jelentékenyebb kísérlet a Janus-kutatás eredményeinek összegzésére. A hosszú várakozás után mégis azt kell tapasztalnunk, hogy a Janus-filológia két nagy etapjához, illetve korszakalkotó művéhez – Ábel és Huszti munkásságához – mérve az évforduló alkalmából összegyűjtött közel negyven év tudományos eredményei nem vezettek egy új, gazdagabb Janus-kép kibontakozásához, de még olyan új kutatómódszerek jelentkezéséhez sem, amelyekkel előbb-utóbb egy tudományosabb, korszerűbb, lényegesebb, azaz esztétikailag-poétikailag relevánsabb ítélet születhetnék Janus költészetéről. Ez a negatív végeredmény természetesen sok mindennel magyarázható. Elsősorban talán azzal, hogy egy évforduló szükségképpen csak külsődleges ösztönző lehet valamely költői életmű iránti tudományos érdeklődés fel lendítésére. Az utóbbi évtizedek publikációi feltétlenül azt bizonyítják, hogy nagyon kevés kutató érez akár csekély vonzalmat is a janusi költészet, illetve általánosabban az általa képviselt költészetiről. Ez a pillanatnyilag sikerült is lelkesedést szítani a konferencia grandiózus szimpozionná, jelentékeny közéleti-tudományos eseménnyé szervezésével, a nyereség szükségszerűen nem több, mint néhány kitűnő tanulmány, s emellett számos, tehát inkább jellemző a már eddig is agyonbeszélt életrajzi-filológiai dokumentumok újrafelmelegítése, az apró-cseprő tények, áljelentékeny felfedezések összehordása. Némelyik adalék talán még önmagában érdekes mint anekdota, vagy mint nem tudni hova dobozolható adat, az esetek többségében azonban még erről sincs szó, csak közhelyek visszhangzásáról, vagy olyan, a novum semmilyen ismérvével sem rendelkező adatok kibányászásáról, amelyek legfeljebb eddig

nem hatoltak be eléggé a tudományos köztudatba – jelentéktelenségük miatt.

Részletes felsorolás helyett csak néhány példát említünk. *Rózsa György* Fendt XVI. századi sírvers-gyűjteményében egy Janus sírját ábrázoló rajzot talál. Ezt elemzi hosszan, majd maga is kénytelen megállapítani: egyáltalán nem bizonyos, hogy a rajz hiteles – s mi is úgy véljük, hogy a könyv inkább litteráris funkciót tölthetett be, a rajzok pedig díszítésként, illusztrációként funkcionálhattak. Így a szerző számára sem marad más, mint hogy egy ismert, közhelyes tételt ismételjen meg előadása konklúziójaként: „a könyv értékes emléke Janus XVI. századi nemzetközi hírnevének”. *Komor Ilona* két Janus idéző levélrészletből igencsak messzemenő következtetéseket von le: Janus bukása évszázadokra befolyásolta az európai politikai gondolkodást! „Janus példájának minden bizonnyal szerepe volt abban, hogy Erasmus nem vállalta Ferdinánd mellett a nevelői megbízatást, másrészt viszont abban is, hogy Comenius a Rákócziak udvarában betöltött szerepét politikai küldetésének is tekintette. Így befolyásolta tehát Janus Pannonius, első európai híru költőnk tevékenysége, példája a XVI. és XVII. század egy-egy legnagyobb alakját terveiben, elhatározásaiban.” De idézhetnénk Tóth István, Rónai Mihály András, Balogh Jolán stb. írásait is, – ezek sem többet mondóak. Sőt, sajnos a külföldi szerzők írásai is ide sorolhatók lennének, – talán egyedül IJsewijn tanulmánya jelent kivételt.

Ez utóbbi tényben azonban nem csupán a szerzőket kell hibáztatnunk. Nyilvánvalóan a túlzottan nagyranőtt nemzeti büszkeség, a konferencia európai jelentőségű tudományos találkozóvá duzzasztásában megmutakozó aránytélvesztés is indokolja a külföldi tanulmányok alacsony színvonalát. Sajnos be kell valljuk: hiába közelíthető meg Janus költészete a külföldi

tudomány számára is, – míg a magyar nyelvű költészet esetében joggal-jogtalanul fedezzük magunkat a nyelvi korlátok áthághatatlanságával – még sincs Janus-kutatás az ország határain kívül. Azok számára, akiket netalántán érdekelne a humanista költészet, rendelkezésre állnak olyan nagy, a Janusénál kétségkívül gazdagabb és sokrétűbb életművek, mint a Pontanoé, Sannazaróé, Marulloé, vagy a későbbiek közül például a Konrad Celtisé. Így amit e tudósok mondani tudnak, nem több, mint néhány, saját kutatási területükről vett periférikus adat, s ezt kísérlük meg úgy tálni, hogy legalább Janus *apropóján* jusson az eszükbe. Két példát említve: *Johannes Irmscher* előadásából például megtudjuk, hogy van Janusnak egy Theodórosz Gazészhoz írt epigrammája – nos ezt mindenki tudhatja, aki olvasta a verset. Mégis jó ürügy ez Irmscher számára, hogy ismertesse Gazész életrajzát, – az idő és lehetőség szabta kereteken belül szükségképpen hevenyészett, összeollózott biográfiát nyújtva. S hogy ez is miért? – erre egyáltalán nem derül fény. *Giuseppe Billanovich* írása hangoztatja, hogy Guarino iskolája elsőrangú volt, (mintha nem ugyanezt állította volna minden korábbi szakmunka is!) s hogy igen sok olyan külföldi diák is látogathatta, akiknek névsorát még nem ismerjük, – s ebből maga Billanovich sem lát el semmit. Ehelyett néhány közheves tanácsal látja el a jövődóbeli kutatókat (pl.: el kellene olvasniuk Guarino levelezését), majd egy bájos anekdotával zárja előadását.

A kötet egészére tehát mintha illenék Jakobson sokat idézett hasonlata a rossz irodalomtudományról: „az irodalomtörténészek eddig nagyrészt egy olyan rendőrségre hasonlítotak, mely ha le akarna tartóztatni egy bizonyos személyt, minden esetre letartóztatna mindenkit és mindent, aki és ami a lakásban található, de a véletlenül arrajövő utcai járókelőket is. Az irodalomtörténészeknek is minden kapóra jött – az élet, a pszichológia, a politika, a filozófia.” Ha azonban élesebb szemmel ítélünk, még ez a jakobsoni hasonlat is sántít: a tanulmányok döntő többségének még az élet, a filozófia, a pszichológia sem jött kapóra. Vagyis: nemcsak az az – egyébként is súlyos – érv vehető a kötet ellen, hogy egyáltalán nem vesz tudomást a tudományos paradigma (már több, mint fél évszázada megtörtént) változásáról, – súlyosabb ennél: a kötet messze elmarad még a hazai pozitivizmus és szellemtörténet kiemelkedőbb teljesítményeitől is.

A harminchét tanulmány közül legfeljebb három vagy négy (s e szám is csak némi jóindulattal hozható ki) foglalkozik Janus költészetével, s ezek közül is csak egy nevezhető poétikainak: *Miklós Pál* versinterpretációja. A szerző Janus saját lelkéhez szóló elégiáját kísérli meg értelmezni, a *mai átlagolvasó* szemével. S még ha elméletileg (vagy inkább: szociológiailag) meg is támogatja saját elemzői módszerét, az elemzés maga azt igazolja, hogy a fordításszöveg használata, a költészettörténeti kontextus, valamint a korszak eszmeiségének hiányos ismerete szükségszerűen félreolvasásokhoz és egyszerűsítésekhez vezet. Elsőrendűen kifogásolható a fordításszöveg elemzése, közismert ugyanis, hogy a fordítás sohasem azonos az eredeti műalkotással, – lényegében két külön műről van szó; másodsorban pedig a szerző alapvetően hamis és vulgárszintű reneszánsz prekonceptója is hozzájárul következő tévedéséhez: 1. Nem a humanizmus korának felfedezése a szenvedés, a középkor tele van olyan versekkel, melyeknek témája az egyéni lét szenvedései (Abélard-tól Jacopone da Todiig). 2. A *mens* semmiképpen sem azonosítható az Én-nel! A neoplatonikus gondolkodásban a *mens*, a lélek legfőlső, isteni része, az, aki osztozik az isteni mindentudásban és halhatatlanságban – tehát egyáltalán nem a személyest, az individualisat jelenti, hanem az abszolútát. Így: 3. már emiatt sem lehet szó a fogalom eredeti értelmében vett önmegszólításról (legalábbis a Németh G. Béla által használt terminus – a szerző is órá hivatkozik – összeegyeztethetetlen a vers platonizmusával). Továbbá a szerző figyelmét az is elkerüli, hogy két „személy” fordul elő a költeményben: egy TE (ez a *mens*) és még valaki, aki viszont egyes szám első személyben beszél magáról. E tény nemcsak ellentmond az önmegszólításnak, hanem történeti poétikai magyarázatot is kíván. Ha Miklós Pál bevonná interpretációjába a Janust megelőző és kortárs irodalmi hagyományt, – ami nélkül elemezni nem volna szabad – fölvetethné például azt a lehetőséget, hogy vajon a versben nem éppen a test és lélek beszélgetésének platonikus átértelmezéséről van-e szó? 4. Időszembesítésről úgyszintén nem beszélhetünk, mivel Németh G. Béla idézett terminus egy olyan modern (egzisztencialista) időszemléleten alapul, amely Janus Pannoniustól gyökeresen idegen lehetett. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a költemény a létezését ciklikusan fogja föl, tehát még a földi létezés (földi idő) –

örökkévalóság (hainatatlanság) időszembesítő dichotómiája is viszonylagos. 5. Végül: a *platonikus keresztény* gondolkodás – mert Ficinótól kezdve Janus Pannoniusig mindegyikük a keresztény világszemléletet egyeztetni össze Platonnal – *abban* nem tér el a kereszténységtől, hogy a világot tökéletlennek tekintik! A földi létezés *mind* a keresztény, *mind* a platonikus hagyományban tökéletlen, s csak visszfénye egy igazabb világnak, amely után a lélek egész földi létében sóvárog (többek között ezért is volt a két gondolatrendszer összeegyeztethető). Az persze más kérdés, hogy az elégia sorsfelfogása ennek ellenére pogány.

Úgy véljük, Miklós Pál tanulmányának viszonylag bővebb tárgyalása egyébként sem haszontalan: még a kötet színvonalasabb tanulmányai sem mentesek ugyane kettős hibától: az elméleti megalapozatlanságtól és a történetietlenségtől. *Kardos Tibor* és *Horváth János* például *könyvélmény* és *valódi élmény* elméletileg elavult, tarthatatlan, történetileg pedig – mint ahogy erre például Halász Gábor ma is időszerű Janus-tanulmánya rámutatott – kiváltképp irrelevantis megkülönböztetésében gondolkodik. A *distinctio* eredetére maga a „valódi” szó is rávilágít: a század első évtizedeiben virágzó pszichológus irodalomtudomány műszava ez, s azt a bizonyos pszichikai élményt jelenti, melynek lenyomata a mű. *Kardos* is, *Horváth* is ezt a pszichikus élményt nyomozza az idézetek, más szövegekre tett utalások, mitológiai feldolgozások mögött, s ha ezt nem lelki, akkor a vers retorikus (!), személytelen stb. Úgy látszik, még ma sem árt emlegetni azt a lassan már közhelyes alapelvet, hogy a műalkotás esztétikai értéke sohasem az író által kifejezett, verssé formált élményből származik – hogy miből, az persze már sokkal nehezebb kérdés. E két vitathatatlanul értékesebb írás gyengéivel szemben *Petrovich Ede* versértése már szinte karikatúrisztikusan hat: az életrajzi tényeknek a versbe való teljesen jogosulatlan, megalapozatlan beelátását ad absurdum valósítja meg. Szerinte pl. a *Búcsú Váradtól* címen ismert költemény keletkezési ideje azért 1460, és nem 1451, mert „Janus 1451-ben még csak diák volt és látogatóba jött haza Olaszországból, azzal a tudattal, hogy nemsokára visszatér oda. Ilyen körülmények között egy meghívás Budára nem jelenthetett számára végső elszakadást attól a várostól, melyet talán megszeretett, de amelyben amúgy sem tartózkodott, olyan hosszú ideig. Viszont ha 1459 végére vagy 1460 elejére datáljuk a verset, könnyebben megértjük hangu-

latát. Váradtól tekintve Pécs is a Duna irányába, a Duna tájékán fekszik. A hétszer ismétlődő sort – „Quam primum o comites viam voremus” – kiváltotta belőle az új méltóság, de közrejátszott az a körülmény is, hogy végeredményében szülőföldjére tér vissza és újra megláthatja, sőt maga veheti gondjába szeretett édesanyját”.

A kritikai észrevételek e korántsem teljes lajstroma után – melyet még kiegészítünk – a kötet vitathatatlanul jobb, értékesebb írásai: a tágabb értelemben vett filológiai tanulmányok: *Jelenits István*, *Ritoók Zsigmond* és *Horváth János* klasszika-filológiai írásai, a Csapodi-házaspár közleményei *Janus* és *Vitéz könyvtáráról*, továbbá egyes tudománytörténeti munkák (*Borszák István*, *V. Kovács Sándor*) – és a két szűkebb értelemben vett irodalomtörténeti tanulmány: *Kardos Tibor* *Janus* életművét tárgyaló tanulmánya, valamint *Jozef IJsewijn* kontextusvizsgálata. Messze kiemelkedik a kötet színvonalából *Ritoók Zsigmond* *Janus* görög fordításait vizsgáló tanulmánya. A *Janus*-filológia történetében először tisztázódik, hogy a korábban szám szerint 30 fordításnak tekintett epigramma közül melyik valóban az, *Janus* mely forrásokat, szövegvariánsokat használhatta, továbbá tisztázódik néhány epigramma eddig ismeretlen eredetije is. E döntő filológiai eredmények birtokában a szerző számos precíz, érzékeny észrevételt közöl *Janus* fordítói technikájáról, melyek egyébként *Janus* alkotómódszerére, immanens poétikájára is vonatkoztathatók. Különösen értékesek a tanulmány azon részei is, melyben *Ritoók* a fordító *Janust* (első sorban *Homérosz*-fordítása alapján) a korabeli fordítói gyakorlat kontextusában értékeli, s úgy tűnik, elfogulatlanul jut arra a következtetésre, hogy *Janus*, bizonyos fogyatékségei ellenére is – ismerve a korabeli fordítások színvonalát ill. a korabeli elvárásokat és esztétikai ízlést – kiemelkedő fordítói tehetséggel rendelkezett. E tudományosan megbízhatónak látszó állítás biztos pontot jelenthet az egyébként gyakran szélsőségekre hajló *Janus*-értékelések sorában.

Horváth János tanulmánya, a *Janus Pannonius műfajai és mintái*, szintén filológiai eredményeket mondhat magáénak: több *Janus*-vers forrását, mintáit sikerült felleltároznia. Versinterpretációit és műfajelméleti rendszerezését azonban támadhatónak véljük. Elsőként azért, mert a maga által megfogalmazott követelményt – ti., hogy „meg kell keresni éppen *Janus* helyes megértése és értékelése szempontjából azt a nézőpontot, amelyből nézve *Janus Pannonius* epigramma-

költészetének az egészét tekintve a minta követése már nem teherként az értékelés szempontjából, hanem – érdem” – sem valószínű megkövetelés. Különösen érzékelhetővé válik ez a szerzőhöz lényegesen távolabb álló elégiák értelmezésében: interpretációi túlzottan témához és anyaghoz kötöttek, ahol pedig ettől elrugaszkodnak, ott legfeljebb a pszichikus élmény – mint kifejtettük, igen kétes – rekonstrukciójához jut el. Így, minta és élmény kettősségében ítélkezve nem tud esztétikailag is megalapozott versértékeléseket nyújtani, – pl. az egyik legszebb elégiát, a saját lelkéhez szólót nem tárgyalja, míg másokat túlértékel. Továbbá talán e szűk nézőponttal függ össze az is, hogy Horváth csatlakozik ahhoz az egyre kevésbé tartható állásponthoz, miszerint az elégiáról Janus alatta marad az epigrammáirónak. Elavultnak és poétikai szempontból terméketlennek érezzük azt a hagyományos műfaji felosztást is, amelyre Horváth a verstípusok rendszerezését alapozza: egyrészt mert lényegében *tartalmi* felosztásról van szó, másrészt mert Janusnak az irodalmi hagyományhoz való viszonyát merőben statikusan fogja föl. Ami az írásban valóban impozáns, az a nagy filológiai tudás, a vállalkozás nagysága (bár, mint mondtuk, nem tekinthető sikeresnek), valamint egyes epigrammák elemzése.

V. Kovács Sándor írásából hiányoljuk az utóbbi évtizedek Janus-irodalmának – Kardos Tibor, Gerézy Rabán stb. – szemléjét: azzal, hogy Husztinál lezárja a sort, számos aktuális bírálat lehetőségétől esik el.

Kardos Tibor terjedelmes tanulmányára csak röviden térünk ki, részletesebb bírálatára nincs lehetőségünk, mert korábbi tanulmányainak eredményeit foglalja össze, s így az egészet kellene vizsgálnunk. Kardos tanulmányait, s így ezt is, az teszi figyelemre méltóvá, hogy Huszti óta az egyetlen monografikus, életművet elemző kísérlet az övé, ám hogy valóban modernebb szemmel közeledne Janushoz – ez tűnik fő törekvésének – kétségbe kell vonjuk. Már Kardos alapkonceptiója a kettős lelkületű, meghasonlott Janusról – a *humanista*, a küldetését, hivatását betöltő Janus, aki a kor elvárásainak maximálisan eleget tesz, – és az emögött rejlő *modern személyiség* – igen kétséges, és egy meglehetősen sematikus történeti determinizmus-modellből következik: ti., hogy a nagy személyiség úgy

teljesíti be történeti hivatását, hogy ugyanakkor túl is nő rajta. Így minta-humanista Janus, és Petőfi előfutára (miért pont Petőfié?), kora vers-technikájának virtuóza, és a modern lírai realizmus(!) elvének első megfogalmazója. Nem volna érdektelen Kardos Tibor nyelvét is jobban szemügyre venni: ilyen szépen összegyűjtve ritkán találhatók a humanizmusról valaha kitalált szövegek, dagályos, hangzatos kifejezések.

Végül: a neolatin költészet egyik legelismertebb szaktekintélye, *Jozef JIsewijn* elsőrangú tanulmányához csak egyetlen szempontból szólunk hozzá: ez az első nem magyar szerzőtől származó, tudományosan megbízható ítélet Janus költészetéről. *JIsewijn* a korabeli európai latin költészetet sorra áttekintve bizonyossággal állapítja meg: „Janus Pannonius Európa földjén a nem itáliai humanista költők élharcosa volt”. A folytatásban pedig némiképp helyreteszi a magyar kutatók gyakran túlzó értékelését: „így érthető, hogy Janus latin verselése általában még nem érte el a legtehetségesebb itáliai költők – például a Strozzi vagy Landino – választékos tökélyét és formai változatosságát”. E megállapítás alapján véve egyetértve – azaz azt hangsúlyozva, hogy Janus valóban nem érte el a legnagyobb neolatin verselők: Pontano, Sannazaro, Poliziano szintjét – két ponton mégis ellent kell mondjunk *JIsewijn*nek. A Strozzi nézetünk szerint unalmasabbak, egyhangúbbak és dagályosabbak Janusnál, és a formai változatosság kérdése is sokkal bonyolultabbnak látszik ennél. Igaz, hogy Janus költészete látszólag egyhangú, – de ugyanakkor viszonylag *összetett verstípusokban* bővelkedik, s ebben a tekintetben csak a legnagyobb kortársakhoz mérhető. Az újabban előkerült verseny birtokában pedig már nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Janus monoton distichon-verselő lett volna.

Összegezve kritikánkat, csak oda térhetünk vissza, ahonnan elindultunk: a kötet írásai úgy mentek el az aktuális, fontos kérdések mellett, hogy egyáltalán fel sem vetették őket, vagy ha egyes esetekben mégis, akkor is csak nagyon kétes értékű, sovány válaszokat adva. Az alig egy-két jelentős írást leszámítva a Janus-kutatás ott tart, ahol évtizedekkel ezelőtt tartott, s ezen csak szemléleti, módszertani megújulással lehetne változtatni.

Kocziszkó Éva